

Олексій ЛЕЙБЕРОВ
(Ніжин)

“Посильная жертва со своей стороны на благое дело помощи...”

**Добровільні пожертвування населення Ніжина
на відбудову військово-морського флоту в роки
російсько-японської війни початку ХХ ст.**

Російсько-японська війна 1904–1905 років, у якій протистояли дві колоніальні імперії, довгий час залишалася “маловідомою” як у дореволюційній, так і радянській і сучасній вітчизняній історіографії. Частіше цю війну згадували як одну з причин Першої російської революції 1905–1907 років. Причини війни, військово-політичні плани сторін, підготовка армій і флоту ворогуючих сторін, хід та результати військових дій на суходолі та на морі, результати війни – все це вже було об’єктом досліджень письменників, публіцистів, істориків. Одночасно, деякі сторони проблеми до сьогодні залишаються маловідомими або взагалі не привертати увагу дослідників. Серед таких – проблеми фінансової допомоги населення різних регіонів імперії на відбудову військово-морського флоту. З іншого боку, будь-які регіоналістичні розвідки з цієї тематики також відсутні, зокрема, щодо участі у підтриманні військової кампанії на Далекому Сході мешканців Ніжина. Подібна “неувага” до проблеми пояснюється, насамперед, тим, що військові дії велися надто далеко – а отже безпосередньо не зачіпали життя міської громади. Разом із тим, ніжинці матеріально допомагали діючій армії, особливо військово-морському флоту, протягом усієї війни.

Початок війни населення імперії зустріло з патріотичним підйомом і неприхованою радістю. Сучасниця подій, власниця відомого столичного світського салону, Олександра Богданович у своєму щоденнику згадувала: “Сегодня по улицам Петербурга ходят студенты с национальными флагами. Распевают национальный гимн и “Спаси, господи, люди твоя” <...> Когда толпа стояла возле Зимнего дворца, царь, царица и дети показались в окнах дворца. Царь выслал к толпе дворцового коменданта. Благодарить за добрые чувства” [1]. Інший сучасник подій, відомий російський художник Олександр Бенуа згадував, що “это была первая настоящая война <...> но за настоящую ее никто вначале не считал, а почти все относились к ней с удивительным легкомыслием – как к какой-то пустышной авантюре, из которой Россия не может не выйти победительницей” [2]. Одночасно почали розповсюджуватися зовсім неймовірні чутки. Так, з Тамбовської губернії поширилася звістка про те, що “русские броненосцы потопили 11 японских крейсеров и взяли в плен весь японский десант в количестве 15 тыс. человек” [3].

У провінційному Ніжині звістку про початок війни також зустріли також із ентузіазмом. У всіх навчальних закладах і громадських установах за наказом міністра внутрішніх справ “были отслужены молебны Господу Богу о даровании нашему Отечеству победы” [4]. Надалі місцева влада намагалася стимулювати патріотичні почуття населення, всляко пропагуючи ідею захисту царського престолу від “жовтої загрози” та “японських макак”.

Однак, уже перші звістки з театру військових дій призвели до розгубленості, яка швидко змінилася сильним розчаруванням. Війна, до якої готувалися і яку так чекали, виявилася зовсім не “маленькою” і аж ніяк не “переможною”. Внаслідок несподіваної атаки японським флотом російської 1-ї ескадри Тихоокеанського флоту в Порт-Артурі з ладу були виведені ескадрені броненосці “Ретвизан”, “Цесаревич” і крейсер “Паллада” [5]. Цього ж дня відбувся бій броненосного крейсера “Варяг” та канонерського човна “Кореець” з ескадрою контр-адмірала Уріу поблизу Чемульпо. Після жорстокого бою “Варяг” був затоплений, а “Кореець” підірваний власною командою. Наступні події на морі склалися також не на користь російського флоту. Були втрачені ще кілька кораблів, у тому числі мінзаг “Снісей”, який підірвався на власних мінах, і крейсер “Боярин”, що вийшов у море аби врятувати команду “Снісею” [6].

Усе це змусило владу негайно відреагувати. На Балтійському морі розпочалося формування 2-ї Тихоокеанської ескадри, яка повинна була прорватися до Порт-Артура і діяти разом із 1-ю ескадрою. Але її формування затягнулося, і тільки у жовтні 1904 р. ескадра вийшла з Лібави (сучасна Клайпеда) та взяла курс на Далекий Схід.

Війна також виявила прорахунки та недоліки у питанні поповнення складу флоту новими бойовими одиницями. Перше, на що звернула увагу влада, було питання недостатнього фінансування морського будівництва. В умовах війни, коли основні кошти витрачалися на діючу армію, знайти за короткий термін “зайві” мільйони рублів на відновлення боєздатності флоту було дуже важко. Тому влада не чинила жодних перешкод, коли у країні розпочалася масштабна акція зі збору пожертвувань. Ініціював її граф Л.М. Кочубей, а вже на початку лютого 1904 р. було утворено Комітет для посилення військового флоту на добровільні пожертви. Його завданням, було ще до завершення військових дій суттєво посилити діючий флот.

Структура комітету передбачала утворення морського технічного та фінансового відділів, а також канцелярії. Дещо пізніше при канцелярії був організований відділ друку та статистики. Зв'язок із населенням Комітет підтримував на шпальтах газети “Новое время”, у якій постійно друкувалися оголошення про пожертви та фінансові звіти Комітету. Уряд, намагаючись поставити народну ініціативу під контроль держави, призначив головою Комітету Великого князя Олександра Михайловича, почесним членом Комітету обрали брата імператора Миколи II, Великого князя Михайла Олександровича. Крім вінченосних осіб до керівного складу Комітету ввійшли відомі вчені й офіцери флоту: віце-адмірал А.А. Вареніус, відомий інженер-судобудівник І.Г. Бубнов, професор Санкт-Петербурзького політехнічного інституту К.П. Боклевський, викладачі Військово-морської академії М.Л. Кладо та Є.Є. Шведе, й інші [7].

Предбачалося, що участь у зборі коштів візьмуть представники всіх станів російського суспільства. Значні надії Комітет покладав на купецтво, однак воно відгукнулося на збір пожертвувань доволі мляво. Були випадки, коли купці жертвували суми від 3 до 25 крб. [8]. На відміну від купецтва, активно вносили пожертви дворяни, селяни, службовці різних установ. Найбільші пожертви були внесені еміром Бухарським (1 млн. руб.), графом Орловим-Давидовим (400 тис. руб.), графом О.Д. Шеремтьєвим (200 тис. руб.), по 300 тис. руб. вніс фінляндський сенат, Казанське земство та кочові “трухменці” Ставропольської губернії; Московське міське кредитне товариство пожертвувало 250 тис. руб., а Московський дворянський клуб – 100 тис. руб. [9]. Не залишилися осторонь цієї акції й ніжинці.

У Ніжині одним із перших на заклик жертвувати на відбудову флоту відгукнувся міський дамський гурток. Оскільки власних грошей у гуртка практично не було, його представниці звернулися до професора Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (далі – НІФІ) М.І. Мандеса з проханням прочитати публічну лекцію на тему “Генріх фон Клейст”, а зібрані кошти перерахувати на рахунок благодійного комітету [10]. Після узгодження організаційних питань професор прочитав лекцію, а зібрані кошти (дещо менше 5 руб.) були направлені за призначенням [11].

Ініціатива дамського гуртка відразу знайшла підтримку серед інтелектуальної еліти міста. У середині травня 1904 р. до попечителя Київського навчального округу звернувся товариш (заступник) голови НІФІ А. Абрамов аби отримати дозвіл на читання платних публічних лекцій, частина коштів із яких буде перерахована на потреби відбудови флоту. Столична влада підтримала ініціативу і надала дозвіл. Згідно з рішенням Конференції НІФІ організація та проведення лекцій покладалося на Історико-філологічне товариство (далі – НІФТ), що існувало при інституті. Наприкінці травня НІФТ розробило орієнтовний план лекторію, який передбачав “устроити с осени текущего года по апрель будущего 1905 года ряд платных публичных лекций по всеобщей и русской литературе и истории. Лекции прочитаны будут профессорами и преподавателями Института князя Безбородько. Чтение лекций будет производится накануне праздничных и воскресных дней в помещении Общества, т.е. в актовом зале Института. Плату за все лекции вместе предполагается назначить 3 рубля. Из чистой выручки, поступающей в пользу историко-филологического Общества, 25 % имеет быть отчислено на военные нужды в распоряжение Нежинского Дамского Комитета” [12]. Лекції погодилися прочитати професор М.І. Мандес (“Період “Storm und Drang”, “Лжекласицизм у Німеччині”, “Епоха геніїв” Клігнер та Ленц”, “Молодий Гете”, “Молодий Шиллер”, “Ідеали Гете та Шиллера”), професор В.К. Піскорський (“Матерніх та його час 1815–1848 рр.”, “Гарібальді та об’єднання Італії”, “Бісмарк та об’єднання Німеччини”, “Гамбетта та його суспільно-політична діяльність”), професора Є.І. Кашпровський (“Кріпосне право та російська поземельна політика”, “Правління Петра Першого (Великого)”, “Правління Катерини Великої”) [13]; викладачі інституту В.І. Рязанов і М.Н. Сперанський мали прочитати по одній лекції кожен із російської літератури та філології [14]. Як наслідок, лекторій дав змогу зібрати й передати на потреби відбудови флоту понад 100 руб. [15].

Іншим напрямом збору коштів були щомісячні відрахування із зарплатні викладачів і співробітників НІФІ. Ще в лютому 1904 р. директор інституту повідомляв повітове казначейство: “Состоящие служащие вверенного мне Института и состоящий при нем гимназии высказали единодушное общее желание и постановили ежемесячно, в течении всей войны с японцами, от содержания от 1 до 3 % из получаемого каждым содержанием, как посильную жертву со своей стороны на благое дело помощи передавать” [16]. Активну участь у зборі коштів прийняли професори М. Бережков, Г. Малеванський, Н. Турцевич, В. Піскорський, викладачі класичної гімназії при НІФІ І. Самойлович, А. Добіаш й інші. Так, уже протягом першого місяцю було зібрано майже 100 руб. [17]. Третина з цієї суми була перерахована на рахунок Комітету для посилення військового флоту, третина – до Головного управління Російського Товариства Червоного Хреста (ці кошти витрачалися на лікування поранених і хворих), ще третина суми – до Олекса-

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

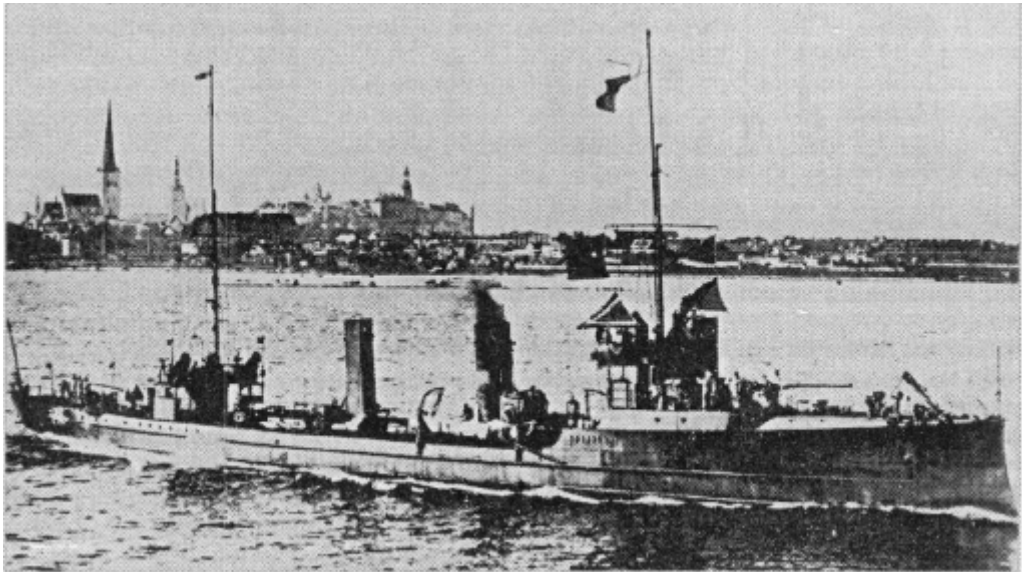
ндрівського Комітету, що допомагав сім'ям загиблих вояків. Надалі такі пожертви з боку професорсько-викладацького складу та допоміжного персоналу НІФІ були постійними і тривали аж до жовтня 1905 р. Загалом, від часу початку відрахувань до закінчення війни було зібрано понад 1200 руб. – досить значна сума того часу [18].

Не залишилися осторонь службовці ніжинського земства. Вони також прийняли постанову про відрахування 2 % зарплати на військові потреби [19]. Значні кошти пожертвувала православна церква та місцеве духовенство. Так, у Ніжині при Введенському жіночому монастирі був відкритий “приют для презрених и воспитания осиротевших детей нижних воинских чинов, умерших от ран и болезней <...> на 30 девочек” [20].

На початку 1905 р. з метою полегшення процесу збору та перерахування коштів, Комітет випустив спеціальні листи-перекази, які можна було отримати в усіх повітових правліннях, школах, військових частинах, банках, залізничних станціях. Зібрані кошти перераховувалися на спеціальний рахунок Санкт-Петербурзької контори Державного Банку. В Ніжині листи-перекази набули масового поширення серед студентів інституту й учнів гімназій. Через ці листи було зібрано ще 589,30 руб. [21]. В цілому ж населенням Ніжина протягом двох років війни на військові потреби флоту було зібрано більше 7 тис. руб.

21 грудня 1905 р. на спільному засіданні Комітету було прийнято рішення “ввиду окончания войны и уменьшения притока пожертвованных” припинити збір пожертв, про що сповіщалося через газети та спеціальні повідомлення на початку нового 1906 р. [22].

Усього за роки російсько-японської війни на рахунок Комітету надійшло понад 17,5 млн. руб., що разом із відсотками склало більше 18 млн. руб. [23]. Зібрана на пожертви сума була суттєвою – на неї можна було розгорнути реалізацію серйозної судобудівної програми. Проте, порівняно з втратами російського флоту, вона була незначною: тільки в Цусимському бою, де 2-а Тихоокеанська ескадра адмірала З. Рожественського зазнала нищівної поразки, втрати склали понад 90 млн. крб. [24]. Російський дослідник



Есмінець Балтійського флоту “Україна”

К.Ф. Шацилло оцінював загальні матеріальні втрати російського флоту в цій війні у 256 млн. руб., у тому числі й вартість втрачених кораблів – 230 млн. руб. [25].

Звісно, в Комітеті розуміли, що за короткий термін неможливо – й надто дорого – будувати броненосці та крейсери, що складали основу втрачених у боях ескадр. Так, наприклад, 1 тонна водовмісту при будівництві корабля на верфях Російської імперії коштувала 1–1,3 тис. руб., тоді як у Англії – від 674 до 727 руб. Великий військовий корабель там будувався у середньому 24–30 місяців, тоді як у Російській імперії – 75–86 місяців [26]. Але за умов політичної кризи та наростання революційних настроїв у суспільстві, передавати військові замовлення іноземним фірмам, залишаючи тисячі власних робітників без засобів для існування, було надто небезпечно. Тому на зібрані кошти Комітет у 1905–1907 роках замовив і збудував 18 вугільних мінних крейсерів (водовміст кожного 550–600 т., швидкість – 25 вузлів, озброєння – дві 120-мм гармати). Пізніше всі вони були переведені у клас ескадрених міноносців. Зберігаючи установлену морську традицію, нові кораблі отримали свої назви на честь пожеертвувачів. Серед них були “Москвитянин”, “Усуреїць”, “Туркмен”, “Забайкалець”, “Фін”, “Казанець”, “Емір Бухарський”, “Україна”. У будівництво останнього вагому частку внесло населення Ніжина. Решта зібраних Комітетом коштів була витрачена на організацію військово-повітряної школи в Качі під Севастополем.

Перша в ХХ ст. для Російської імперії війна завершилася її поразкою. За результатами Портсмутської мирної угоди Росія втратила свої права в Кореї та Китаї, була змушена відмовитися на користь Японії від південної частини о. Сахалін. Престижу імперії та самолюбству Миколи II був завданий значний удар. Поразка змусила Росію почати пошук союзників у Європі, спричинила зближення з Францією та Англією, що завершилося врешті приєднанням до Антанти.

Для провінційного Ніжина активна участь його мешканців у зборах коштів на відбудову військово-морського флоту, їх допомога сім'ям загиблих, пораненим, сиротам, біженцям, усім тим, хто постраждав від війни, стали ще однією славетною сторінкою в історії міста.

-
1. *Богданович А.В.* Три последних самодержца. Дневник. – М., 1990. – С. 482.
 2. *Щербинин П.* Баба с газетой. Как жила черноземная провинция во время войны с Японией // Родина. – 2004. – № 4. – С. 95.
 3. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 1291, арк. 1.
 4. *Строков А.А.* История военного искусства. – СПб., 1994. – С. 73.
 5. Там само. – С. 78.
 6. Годовой отчет (6/II 1904 – 6/II 1905 гг.) высочайше учрежденного особого Комитета по усилению военного флота на добровольные пожертвования. – СПб, 1905. – С. 412.
 7. Там само. – С. 435.
 8. *Давыдов А.* “Уссуриец”, “Туркменец”, “Финн”... // Родина. – 1996. – № 7–8. – С. 56.
 9. ВДАЧОН, ф. 1250, оп. 1, спр. 1358, арк. 1.
 10. Там само.
 11. Там само, арк. 8.
 12. Там само, арк. 12–12 зв.
 13. Там само, арк. 13.
 14. Там само, арк. 14.
 15. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1291, арк. 2.
 16. Там само, арк. 4, 6.

17. Там само, арк. 11–49.
18. Там само, ф. 342, оп. 1, спр. 1417, арк. 3.
19. Там само, спр. 1446, арк. 226.
20. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1358, арк. 3, 7.
21. Там само, арк. 10.
22. *Давыдов А.* Вказана праця. – С. 56.
23. Российский государственный военно-исторический архив, ф. 2000, оп. 1, спр. 6605, арк. 50.
24. *Шаццло К.Ф.* Русский империализм и развитие флота. – М., 1968, – С. 44.
25. *Шаццло К.Ф.* А флот и ныне там... // Родина. – 1996. – № 7–8. – С. 51.

***Лейберов О.* “Посильна жертва зі свого боку на благо справу допомоги...” – добровільні пожертвування населення Ніжина на відбудову військово-морського флоту у роки російсько-японської війни 1904-1905 років.**

Стаття присвячена подіям російсько-японської війни початку ХХ ст. Основна увага приділена організації та діяльності Комітету для посилення військового флоту на добровільні пожертви. Проаналізовані головні заходи зі збору коштів на відбудову флоту, розкрита участь населення Ніжина у благодійних акціях Комітету.

***Лейберов А.* “Посильная жертва со своей стороны на благое дело помощи...” – добровольные пожертвования населения Нежина на восстановление военно-морского флота в годы русско-японской войны 1904–1905 гг.**

Статья посвящена событиям русско-японской войны начала ХХ ст. Основное внимание посвящено организации и деятельности Комитета по усилению военного флота на добровольные пожертвования. Проанализированы главные мероприятия, направленные на сбор денежных средств, раскрыто участие в них населения Нежина.

***Leyberov O.* “A feasible victim is from the side on the good matter of help...” – voluntarily offerings of citizens of Nizhyn on renewal of navy in the years of Russian-Japanese war 1904–1905**

The article is devoted the events of Russian-Japanese war at the begining of XX century. Basic attention is devoted organization and activity of Committee on strengthening of military fleet on the voluntarily offerings. Main measures, directed on collection of money facilities, are analysed and participating in them of citizens of Nizhyn is exposed.

Олександр СИДОРОВИЧ
(Ніжин)

Ніжинський міський громадський банк як складова частина економіки міста в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Значення кредитно-фінансової системи в сучасній економіці надзвичайно велике. Всі диспропорції, вади розвитку в цій царині негативно відбиваються на інших галузях господарства. Остання фінансово-економічна криза ще раз наочно підтвердила цю тезу. Тому злагоджена, вірно регламентована робота банків й інших кредитних установ є запорукою стабільного розвитку економіки в цілому. Але не варто забувати і про досвід минулого, адже зародження та розвиток кредитно-фінансових установ у нашому регіоні